

ריגול ומודיעין במקרא ובמזרח הקדמון

(עיון בפרשה של ריאליה מקראית)

ארץ ישראל שימשה כמשך דורות כארץ מעבר בין מצרים למסופוטמיה. הדרכים עברו במסלולים קבועים, כתוראי שלא נשתנה במשך אלפי שנים: מהן לאורך החוף ומהן לאורך גב ההר ובעמקי הנחלים. שתי דרכי אורך בין-לאומיות עברו בארץ ישראל: האחת בעבר הירדן המזרחי, והשנייה בעבר הירדן המערבי. הדרך המערבית, המכונה 'דרך הים', נזכרת כישעיהו ח כג. בדרך זו עברו שיירות צבא ומסחר במשך דורות רבים. מוצא הדרך הוא מסילה שליד אחת התעלות המזרחיות של הנילוס. הדרך עוברת לאורך החוף הצפוני של חצי האי סיני, דרך הערים אל עריש, רפיח, עזה, ומשם נמשכת לאורך החוף של ארץ ישראל. בשלב מסוים פונה הדרך מערבה לעבר אפק – ראש העין, כדי להתגבר על קשיי המעבר בשפך הירקון. בכניסה לנחל עירון מתפצלת הדרך: נתיב אחד שלה ממשיך לנחל עירון, הוא ואדי ערה, ומשם דרך בקעת כסולות שבין התבור לגבעת המורה לעבר חצור וגשר בנות יעקב אל דמשק ומסופוטמיה; נתיב אחר של הדרך פונה ממגידו מזרחה לעבר בית שאן וגשר הירדן. לדרך יש גם נתיב מערבי שאיננו פונה לנחל עירון, אלא ממשיך לאורך החוף לכיוון עמק עכו ולערים הפניקיות צור, צידון, גבל ואוגרית.

הדרך המזרחית, המכונה 'דרך המלך', נזכרת בבמדבר כ יז; כא כב. היא מוליכה ממסופוטמיה דרך דמשק לאורך גב ההר של עבר הירדן המזרחי, עד קרן אפרקה. דרך זו שימשה את סוחר הבשמים היקרים ויתר הסחורות וחפצי המותרות, קלי המשקל וכבדי הערך, שמקורם בדרום ערב ובאתיופיה. סעיפים של דרכים אלו הן דרכים פנימיות בתוך ארץ ישראל. דרך אורך חשובה עוברת מעבר הירדן המזרחי דרך גשר אדם לשכם, ומשם לאורך גב ההר עד חברון. מחברון ממשיך סעיף אחר של הדרך מערבה דרך בית גוברין לכיוון החוף, ומשם בדרך הים למצרים. סעיף אחר ממשיך מחברון לבאר שבע, ומשם למצרים בדרך החוגים (דרכ אל חאג').¹

המלחמות שנערכו לאורך הדרכים, במרחק רב מארץ המוצא, הצריכו מבצעים מסוכנים ארוכי טווח. כך מסביר י' ידן את השימוש במודיעין לאורך דרכי המעבר:²

הבטחת מבצעים ארוכים, הפעלת כוחות גדולים בתנאים גיאוגרפיים שונים [...] חייבו קיום שיטות מודיעין מפותחות, המסוגלות להמציא למושלים לא רק אינפורמציה כללית קודם למבצע (מודיעין אסטרטגי), אלא אף ידיעות שוטפות תוך כדי מהלך הקרב (מודיעין טאקטי). אכן תעודות שונות, הן ממארי, הן ממקורות מצריים והן מהתנ"ך, כולן מעידות על הפעלת גורמי מודיעין שונים בצורה המשוכללת ביותר. להשגת הידיעות השתמשו במרגלים מיוחדים, בהטעיית האויב על ידי 'מרגלים מדומים' [...] מעניינת העובדה שכבר בתקופת מארי נהגו סוירים אלימים לתוך שטח האויב לשם שביית 'מקורות חיים', 'אנשי לשון' (כפי שהם מכונים במכתבים), כדי לקבל מהם בחקירה אינפורמציה חשובה על מחנה האויב. למשל, איבֶּלְפִּיאָל

¹ אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשכ"ג, עמ' 32-51; ש' ייבין, 'ארץ ישראל כראש גשר ופרוזדור מעבר בין יבשות', בתוך: הסטוריה צבאית של ארץ ישראל, עורך י' ליוור, תל אביב 1970, עמ' 3-11.

² י' ידן, 'דרכי המלחמה באלף השני לפנה"ס', בתוך: ההסטוריה של עם ישראל, האבות והשופטים, עורך ב' מזר, תל אביב תשכ"ז, עמ' 166-167.

כותב אל המלך המורבי ארוניו: "ועתה שלח נא יהודה קלה (sabum qallatum) לפשוט על פלוגת האויב ולשכות אנשי לשון (awilē ša lisanīm)".

השימוש בריגול במזרח הקדמון

במרוצת האלף השני לפנה"ס היה המזרח הקדמון נתון למרותן של שתי מעצמות גדולות: מצרים וממלכת החתים שמרכזו באנטוליה. השלטון בארץ ישראל כארץ מעבר עבר מיד ליד. במאות ה"ט"ו והי"ג לפנה"ס, תקופה הידועה בתולדות מצרים כתקופת הממלכה החדשה, השתלטו המצרים על ארץ ישראל וסוריה. השושלת הי"ח שעלתה לשלטון במצרים אחרי גירוש ההיקסוס (פולשים זרים מאסיה שהשתלטו על מצרים ושלטו בה כמה מאות שנים), הבינה כנראה, שכדי למנוע פלישות של זרים למצרים יש לשמור על השליטה בארץ ישראל. לשם כך ביצעו מלכי שושלת זו מסעות מלחמה לארץ ישראל, כדי להפגין את שליטתם בארץ. מתקופה זו ידועים במיוחד שני מסעות מלחמה מפורסמים: מסע תחותמס השלישי ומסע רעמסס השני. מרכיב המודיעין בשני מסעות מלחמה אלו היה מכריע.

מערכת מגידו

הקרב שערך תחותמס השלישי ליד מגידו בשנת 1468 לפנה"ס ידוע מ'ספר הזכרונות', הוא יומן המסע של המלך.

תוכנו של יומן זה הועתק ונרשם על קירות אחד ממקדשי כרנך. המסע יצא ממצודת הגבול ת'ארו שליד קנטרה, דרך עזה, עד הכניסה לנחל עירון. עד כאן לא הייתה שום התנגשות עם החתים. כשהגיעו הכוחות המצריים למקום הנקרא יחם, בסביבות הכניסה לנחל עירון, נודע למצרים שמלך קדש החתי נמצא במגידו עם צבאו וממתין שם למצרים. המלך כינס את שרי צבאו כדי לטכס עצה כיצד להגיע למגידו. המלך עצמו נטה לבחור בדרך המהירה והישירה דרך נחל עירון למגידו, אולם שרי צבאו התנגדו לכך, בטענה שהדרך הישירה למגידו, דרך נחל עירון, צרה ביותר, "ואין דרך לצעוד בה אלא סוס אחרי סוס". ואם יותקפו בדרך זו, יהיה מצבם קשה. מצביאי המלך תמכו את דעתם בעדותם של מרגלים כנעניים שנתפשו וסיפרו כי דרך הפלישה שבה מציע המלך לעבור צרה היא ומוגנת היטב על ידי צבאות החתים ובעלי בריתם. מסתבר ש'מרגלים' אלו, שנתפשו על ידי המצרים, היו שליחיו של מלך קדש ששוגרו במתכוון כדי ליפול לידי המצרים ולמסור להם ידיעות מטעות, כדי למנעם מלבחור בכניסה דרך נחל עירון. בעלי הברית בטחו כל כך ביעילותו של תכסיס זה של שיגור מרגלים מטעים, עד שלא טרחו כלל להגן על המעבר בנחל עירון. שרי הצבא הציעו לבחור בדרך אלטרנטיבית, דרך צפת, היא דרך ואדי מילק שליד יקנעם. המלך רצה את הצעתם ובחר ללכת בדרך הצרה והמסוכנת, ואכן התברר שצדק. הצבא החתי, שלא ציפה לבואם של המצרים מכיוון נחל עירון, הופתע ונסוג לעבר מגידו. אולם הצבא המצרי גילה חוסר משמעת, ובמקום לרדוף אחרי החתים הנסוגים, עט על השלל. החתים נכנסו לעיר מגידו המבוצרת, והמצרים נאלצו לבזבז את כל הקיץ על מצור שנמשך 7 חודשים עד אשר נכנעו החתים.³

³ שר ייבין, 'תכסיסי המלחמה של הכנענים והחתים במחציתו השנייה של האלף השני לפנה"ס', בתוך: הסטוריה צבאית של ארץ ישראל (ראה הערה 2), עמ' 28-29.

מערכת קדש

תיאור מערכת קדש מצוי בדינו בכמה מקורות. המסע החל בראשותו של רעמסס השני בשנת 1286 לפנה"ס. רעמסס השני יצא בראש צבאו מת'ארו שליד גבול מצרים. לאחר חודש ימים הגיע למרכז סוריה, מדרום לעיר קדש שליד שפתו המערבית של נהר הארנת, אורונטס. מלך החתים חנה עם צבאו מדרום מזרח לעיר, מזרחית לארנת. רעמסס השני הגיע עד מרחק של כ-15 ק"מ מדרום לקדש. אף במערכה זו, כבקודמתה, נעשה שימוש במרגלים שנשלחו על ידי מלך החתים כדי למסור למצרים מידע מטעה. בהגיע מלך מצרים למקום הנזכר, באו אליו שני מרגלים שהודיעוהו שהם חיילים חתיים שערקו אל שורות הצבא המצרי. רעמסס השני שמח מאוד למשמע הידיעה, והחליט לכבוש את קדש מיד. הצבא המצרי היה מחולק לארבע חטיבות, שכל אחת מהן הייתה קרויה על שם אל מאילי מצרים: חטיבת אמון, חטיבת רע, חטיבת פתח וחטיבת סותח'. המלך שעט קדימה בראש החטיבה הראשונה ועבר את נהר הארנת, בלי לחכות לבואן של שלוש החטיבות הנוספות שפיגרו. בשעה שחטיבת אמון עברה את הארנת, מנותקת מיתר חטיבות הצבא, המתינו מלך החתים וצבאו מצפון מערב לעיר, נסתרים מעיני המצרים הבאים מדרום. כשהתקרבה חטיבת אמון אל העיר, ביצעו החתים איגוף וסגרו על חטיבת אמון שנותקה מיתר חטיבות הצבא. חטיבת רע, שבאה בעקבות המלך, הוכתה קשות ונפוצה לכל עבר. המלך עצמו הוכיח גבורה אישית רבה, והחזיק מעמד עם חטיבת אמון עד שהגיעה החטיבה השלישית, חטיבת פתח, לעזרתו, והמצב התהפך לטובת המצרים. רעמסס הצליח להציל את צבאו ממפלה מוחצת ולסגת דרומה.⁴ בשתי המערכות, מגידו וקדש, שהפרידו ביניהן כ-180 שנה, עמדו תכסיסים דומים. בשני המקרים החתים משכו את המצרים אל תחומי ארצם. בשני המקרים הצבא החתי הציב מארב ליד עיר או מבצר גבול. והעיקר, בשני המקרים הצבא החתי שלח אנשי מודיעין כדי להטעות את המצרים. במערכת מגידו מסרו המרגלים מידע מזויף על המתרחש בנחל עירון, כדי להסיט את המצרים מכוונתם להיכנס דרך נחל עירון, וכך ליפול לידי המארב המצפה להם מכיוון נחל יקנעם בואן עמק יזרעאל. במערכת קדש מסרו המרגלים מידע מזויף על מקומו של הצבא החתי, כדי לעודד את המצרים לתקוף מיד, וכך לאפשר לחתים לנתק את ראש החץ של הצבא המצרי מעורפו. מעניין שבמערכת מגידו תחומתם השלישי לא נפל בפח שטמנו לו החתים, דבר שקרה לרעמסס השני.

בשני המקרים הללו נעשה שימוש במרגלים כדי להטעות את האויב. השימוש במרגלים ובמודיעין בדרכים שונות ומגוונות היה ידוע בעת העתיקה, ומסיפורי המקרא ניתן לעמוד על כמה מהם.

המודיעין במקרא

השימוש בריגול בעת מלחמה נזכר במקרא פעמים אחדות. כך מאשים יוסף את אחיו הבאים מארץ כנען: "מרגלים אתם, לראות את ערות הארץ באתם" (בר' מב ט). משה שולח מרגלים (במ' יג ב), ונעזר במרגלים לכיבוש עבר הירדן המזרחי (במ' כא לב). יהושע שולח מרגלים לראות את יריחו (יהו' ב א) וכן מרגלים לעי' (שם ז ב). בכיבוש בית אל נעזרים ישראל באיש מודיעין המגלה להם את כניסת הסתר לעיר (שופ' א כד). במקרא נזכרות שבע לשונות של ריגול: "לראות את ערות הארץ" (בר' מב ט); "לתור את

⁴ פולוצקי, 'מערכת מגידו וקדש', בתוך: הסטוריה צבאית (ראה הערה 2), עמ' 17-26, S. Yeivin, 'A New Egyptian Source for the History of Palestine and Syria', JPOS 14 (1934), pp. 205-213

הארץ" (כמ' יג ב); "לראות את הארץ" (כמ' לב ח); "לחפור את הארץ" (יהו' ב ב); "לרגל את הארץ" (יהו' יד יז); "לחקור את הארץ" (שופ' יח ב); "להפוך את הארץ" (שמ"ב י יג).⁵

בספרו 'נעילה'⁶ כותב יואל בן פורת כך:

בפני איש המחקר המודיעיני, המערך, ניצבים שלושה אתגרים: א) לדעת את התשתית הפיזית ואת משאבי האנוש והחומר של היריב. ב) להבין את המשמעות האיכותיות הנובעות משילוב פוטנציאל החומר, האדם ומערכת הנשק, וביטויין האפקטיבי בשדה הקרב. ג) לדעת, להבין ולחזות את התנהגות האדם היריב, מקבל ההחלטות.

יושם לב לכך, שלפנינו שלושה אתגרים. הראשון איננו מחפש את התחום הצבאי, אלא את האזרחי. מאחר שהעצמה הצבאית תלויה במשאבים הכלכליים והאנושיים, איש המודיעין מחפש קודם כול מידע בתחום הזה, היינו מודיעין אזרחי. תחום זה עוסק בחיפוש מידע בלבד. לא כן האתגר השני, הכולל גם ממד ספקולטיבי. בתחום זה המודיעין מבקש לא רק לעמוד על משאביו החומריים של האויב, אלא גם על יכולתו להשתמש בהם, על כשרונו לנצל את המשאבים העומדים לרשותו ולתאם בין המערכות השונות. בדברו על "שילוב פוטנציאל החומר, האדם ומערכת הנשק, וביטויין האפקטיבי בשדה הקרב", מתכוון המחקר מן הסתם, ליכולתו של האדם להפעיל את מערכות הנשק (מבצע סיני ב-1956 החל עוד לפני שהצבא המצרי הצליח 'לעכל' את הנשק הסובייטי שזרם אליו בכמות עצומה), ואף לנכונותם של תושבי המדינה להיחלץ לצבא. האתגר השלישי איננו קשור כלל לפוטנציאל המאגרים האנושיים והכלכליים של האויב, אלא בניחוש כוונתו של המנהיג לעשות בהם שימוש בזמן זה או אחר. בשני האתגרים האחרונים, שבהם משולב היסוד הספקולטיבי, על המערכת המודיעינית ומפעיליה לתת את הדעת להפרדה החייבת להיות בין איסוף הנתונים המודיעיניים לבין ניתוחם ופירושם, היינו בין הצגת המערך הצבאי של האויב לבין הערכת יכולת השימוש בו או הערכת כוונת מנהיגיו. ברור שתחום ההערכה של כוונת האויב או של יכולתו הפוטנציאלית לנצח בשדה הקרב, איננו בתחום עיסוקו של דרג איסוף האינפורמציה, אלא בידי הדרג המדיני, הנהגת העם. הסיבה לכך היא שהחלטתו של מנהיג האויב לצאת למלחמה איננה תלויה אך ורק בעצמתו הצבאית של צבאו, אלא במכלול גורמים נוספים, כמו המצב הפוליטי באזור והיכולת לקבל עזרה ממדינות ידידותיות. מובן שהחלטה כזו תלויה גם באופיו של המנהיג. יש מנהיג בעל תעוזה המוכן להמר על כל הקופה הלאומית ולצאת למלחמה, ויש מנהיג הססן. יתר על כן, גם הצורך בהישודרות אישית ובפתרון בעיות פנימיות עשוי להשפיע על ההחלטה לצאת למלחמה או להימנע מיציאה כזו. לפיכך תחום הערכה זו, של כוונת המנהיג, איננה בסמכותו של איש המודיעין הממונה על איסוף המידע.

המרגלים ששלח משה

בפרשת המרגלים שבספר במדבר (יג ז-כ) ניתנת תעודה מקראית הכוללת כתב מינוי למרגלים היוצאים "לתור את ארץ כנען".

1. "עלו זה בנגב ועליתם את ההר". המרגלים נשלחו מקדש ברנע השוכנת במדבר פארן, שבה חגה העם באותה שעה (כמ' יג ג, כו; דב' א יט). את קדש ברנע זיהו הקדמונים (התרגומים הארמיים על התורה) עם

⁵ מ' הראל, 'הריגול והמודיעין במקרא', בתוך: חקרי ארץ, עיונים בתולדות ארץ ישראל לכבוד יהודה פליכס, רמת גן תשנ"ז, עמ' 129-138.

⁶ בן פורת, ספור ההפתעה של מלחמת יום הכפורים, הל אביב תשנ"ב, עמ' 151.

רקם גיאה היא פטרה. ואילו רוב החדשים משערים שקדש בתנע מוזהה עם תל קודיראת ליד עין קאדיס, כ-20 ק"מ מזרוע לניצנה.⁷ המרגלים יצאו מקדש והלכו לכיוון חברון (במ' יג כב), כנראה בדרך ניצנה, שכטה, לכיוון באר שבע, ומשם לחברון כמעלה המתון של נחל חברון. יצרון שהשתאותם הרבה מפרי הארץ נבעה מהעובדה שכמצרים ובמדבר לא הורגלו בגני עצי פרי. מראה הכרמים הירוקים נוטפי אשכולות הענבים בהר חברון השפיע עליהם מאוד.

2. "וראיתם את הארץ מה היא". לפי רש"י זוהי הוראה מפורטת: "יש ארץ מגדלת גבורים ויש ארץ מגדלת חלשים; יש מגדלת אוכלוסין ויש ממעטת אוכלוסין". לדעת רשב"ם, על המרגלים לראות אם הארץ מיוערת או חלקה, ולפי מצבה של הארץ יש להכין כלים לבירוא היערות וכיו"ב. אולם לפי דעת מקרא, בפירושו על אתר, מדובר כאן בהוראה כללית שאהריה יבוא הפירוט.

3. "ואת העם היושב עליה החזוק הוא הרפה". לפי רש"י, סימן מסר להם. אם הארץ ארץ פרוות, סימן הוא שהעם חזק ואיננו זקוק להומות; ואם הם יושבים בערים בצורות אות היא לחולשתם.

4. "המעט הוא אם רב". שתי ההוראות הללו נועדו לבדוק את עצמתו הצבאית של העם.

5. "הטובה היא אם רעה". לפי רש"י, ארץ שיש בה מעיינות; לפי רשב"ם, שיש בה תבואות. לפי דעתם דבר: "יש ליהדר לכובשי המדינה לדעת מעמד רגלם במקום מוזר להם. אולי הוא רפש וטיט או בורות וכדומה", כלומר: שאלה בתחום המודיעין הכלכלי או הצבאי.

6. "ומה הערים אשר הוא יושב בהנה, הבמחנים אם כמבצרים". האם התושבים יושבים בערים מוקפות חומה או בערים פרוות.

7. "השמנה היא אם רזה, היש בה עץ אם אין". בדיקה זו כוללת את טיב הקרקעות, האם הן טובות לגידולים חקלאיים. האם יש בהן כרמי יין ומטעי זית וכיו"ב. בשאלה זו יש גם מהמודיעין הכלכלי, אבל ייתכן שגם מהמודיעין הצבאי, שכן עצים משמשים לצורך מצור וכיו"ב.

8. "והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ". מטרת בדיקה זו היא מוראלית. משה מגלה את כוונתו שאיננו מעוניין רק לבדוק את טיב הארץ, אלא לעודד את העם שיראה בעיניו את פרי הארץ, ויתרשם מטובה.

השאלות מותאמות לצורכיהם של ישראל המתכוננים לכבוש את הארץ, ולפיכך הן כוללות אינפורמציה כלכלית על טיב הקרקעות ועל מצבה החקלאי של הארץ ואינפורמציה צבאית הכוללת את מצב הביצורים וכו'.

שאלה כמו "היש בה עץ אם אין" נועדה לא רק לספק אינפורמציה כלכלית, אלא למסור לעם מידע שיספק את סקרנותם לגבי ארץ הייעוד.

בברכת יעקב לבניו ובברכת משה לבני ישראל יש רמזים לנחלותיהם של השבטים ולמקומותיהם בארץ, כמו "דן גור אריה, יזק מן הבשן"; "נפתלי אילה שלחה" ועוד. סביר להניח שהשבטים ידעו במסורת באיזה אזור יתנחל כל שבט. טבעי הדבר שייבקשו לדעת היכן ערי פרוות והיכן ערי מבצר, היכן

⁷ אליצור וי קיל, אטלס דעת מקרא, ירושלים 1993, עמ' 104.

אזורים ברוכי מטעים ועוד. לשאלות הקשורות לתחום כוננתו של מנהיג האויב אין כמובן מקום במציאות שעם ישראל עומד לתקוף.

בתדריך שמוסר משה למרגלים יש בקשת אינפורמציה בלבד. אין שום רמז לכך שמושה מבקש מהם הערכת מצב. אולם בתשובת המרגלים אנו מוצאים ערכוב בין אינפורמציה לדברי הערכה. "באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זכת חלב ודבש היא וזה פריה" (במ' יג כז). אילו דברי אינפורמציה, אולם מיד הם מוסיפים: "אפס כי עז העם היושב בארץ", כלומר: מוסיפים דברי הערכה על יכולתם של ישראל להתמודד עם כיבוש ארץ כזו.

ר' יצחק עראמה בספרו 'עקדת יצחק' מסביר על אתר כך: "הוציאו עצמם מכלל מרגלים ונכנסו בכלל יועצים, ולזאת הסבה חטאו מאד". מאוחר יותר הם אף אומרים בפה מלא: "לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו" (יג לא). יש אפוא בדבריהם עירוב תחומים, שהרי לא נתבקשו להביע דעה בדבר מידת יכולתו של עם ישראל להתמודד עם האתגר של כיבוש הארץ. זה היה לא רק מחוץ לסמכותם, אלא אף למעלה מיכולתם. לא היו בידיהם כלים המאפשרים הערכה כזו. העובדה שתרו את הארץ לא הקנתה להם כל יתרון בתחום זה על אחרים.

בכמדבר יג מובא כתב המינני שמסר משה למרגלים, ואילו בדב' א כב מציגה התורה את בקשת העם לשלוח מרגלים: "ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ, וישיבו אותנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבא אליהן". אברבנאל מבאר כך:

והנה לא בקשו מהריגול כי אם שיודיעום את הדרך אשר יעלו בה אל דרך ישרה בלי עקמומיות נאותה לצבא גדול. כי יש דרכים רעים ומסוכנים להיות עליהם הרים גבוהים, יוכל אדם אחד להרוג עם רב, ולזה היו מתארים לדרך ישר ובטוח.

הבקשה הייתה שהמרגלים ימצאו את התואי הנכון לדרכים צרות בין הרים, מקום שבו יוכל אויב לחסלם בקלות, כפי שאירע לצבאות פעמים רבות במרוצת ההיסטוריה.⁸ "ואת הערים אשר נבא אליהן" - אברבנאל: "ר"ל הערים הראויות להיכבש תחילה. כי בתחילת המלחמה הוא יותר טוב על עיר הלוחה שיקחו מהרה ויכניסו בה הנשים והטף".

למעשה, כתב המינני שביקשו ישראל למסור למרגלים מצומצם בתוכנו בהשוואה לכתב המינני שמסר להם משה. משה התייחס בשאלותיו למודיעין ברמה האסטרטגית, בעוד שהעם ביקש מידע בתחום המודיעין הטקטי בלבד.

המרגלים ששלח יהושע ליריחו

בכתב המינני שמסר יהושע למרגלים ששלח ליריחו נאמר כך: "לכו ראו את הארץ ואת יריחו" (יהו' ב א). הלשון קצרה, והתוכן איננו בהיר כל צורכו, אולם מדברי רחב למרגלים אפשר להשלים את התמונה: "ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ וכי נפלה אימתכם עלינו וכי נמוגו כל יושבי הארץ מפניכם" (שם ב ט). ועוד ניתן להשלים מתשובת המרגלים כששבו אל יהושע: "כי נתן ה' בידינו את כל הארץ וגם נמוגו כל יושבי הארץ מפנינו" (שם ב כד). נראה שמטרת שליחת המרגלים הייתה מוראלית. הכוונה הייתה לבדוק את מצב רוחם של תושבי יריחו, כדי לחזק את רוחם של בני ישראל. אולי זוהי גם הסיבה שנשלחו בסתר. הדבר נסתר כנראה גם מבני ישראל, שכן אם יחזרו המרגלים עם מידע מפחיד, מוטב שהעם לא ידע כלל

⁸ השווה למלחמת תחומים השלישי בחתים ליד מגידו, שבה הכניס את צבאו למעבר הצר של נחל עירון.

שיצאו. במקרה הזה מתגלה לפנינו ריגול מוצלח. המרגלים לא רק אוספים ידיעות, אלא מצליחים לרכוש את לבה של אחת מתושבות העיר, תוך ניצול אפקט הפחד, ואף זוכים לעזרתה הפעילה.

המרגלים ששלח יהושע לעי

"וישלח יהושע אנשים מרחו העי [...] ויאמר אליהם לאמר עלו ורגלו את הארץ. ועלו האנשים ורגלו את העי" (יהו' ז ב). זוהי תשובת המרגלים: "אל יצל כל העם, כאלפים איש או כשלשת אלפים איש יעלו ויכו את העי. אל תיגע שמה את כל העם כי מעט המה" (שם ז ג).

מתשובת המרגלים מובן מה הייתה בקשתו של יהושע. הוא ביקש לבדוק את גודלו ואת עצמתו של צבא העי. גם כאן, כמו במקרה המרגלים ששלח משה לתור את הארץ, המרגלים אינם מסתפקים במתן אינפורמציה, אלא מוסיפים פרשנות והערכה.

גם כאן, כמו במקרה של מרגלי משה, הפרשנות מתגלית כמוטעית, ומכשילה את העם. יהושע שעה לעצתם, והתוצאה הייתה כישלון בקרב, דבר המוכיח שמביאי האינפורמציה אינם יכולים להיות פרשניה. הפרשנות היא תחום האמור להיות מסור לדרג המדיני.⁹

מלחמת יהושע בחמשת המלכים

לאחר שכרת יהושע ברית עם הגבעונים, תוקפים חמישה מלכי כנען את הגבעונים. האחרונים פונים ליהושע בבקשת עזרה, ויהושע נחלק לעזרתם. כך נאמר בכתוב: "ויבא אליהם יהושע פתאום, כל הלילה עלה מן הגלגל" (יהו' י ט). במקראות לא נזכרה שום פעילות מודיעינית, אולם התיאור שלפיו עלה מחנה ישראל בצעידת לילה מן הגלגל לגבעון, במעלה ההר, והפתיע את האויב, מצדיק את הסברה שקדמה לכך פעילות סיור ומודיעין. יש צורך לבדוק אם הדרך במעלה עבירה, אם אין סלעים שיעכבו את הצבא החייב למהר כדי להפתיע עם שחר. יש צורך לבדוק אם האויב לא הציב מארב בדרך הפוטנציאלית. הביטוי 'פתאום' מלמד שהכנענים הופתעו ממהירות הגעתו של יהושע ומכיוון בואו, שכן העריכו שיהושע ילך מהגלגל דרך ירושלים, ומשם במסילה לאורך גב ההר לגבעון, ומסע זה יארך זמן רב. המהלך המפתיע שנקט יהושע מלמד שצבא ישראל הכיר את השטח, את הדרכים המקובלות ואת אלה שאינן מקובלות, וידע לנצל את הטופוגרפיה של השטח. אין ספק שמהלך כזה אפשרי רק אם הייתה פעילות מודיעינית מקדימה.

כיבוש בית אל

לא כל ריגול נעשה תוך תכנון מוקדם. ספק אם מרגלי יהושע תכננו לפגוש את רחב. בפעילות המודיעינית יש צורך גם בכושר אלתור, כפי שקרה בכיבוש בית אל, על פי המתואר בשופ' א כג-כד: "...ותירו בית יוסף בבית אל [...] ויראו השומרים איש יוצא מן העיר. ויאמרו לו הראינו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד. ויראם את מבוא העיר, ויכו את העיר לפי חרב ואת האיש ואת כל משפחתו שלחו". כיבוש עיר מוקפת חומה בתקופה הכנענית היה משימה קשה ביותר. אלה היו שיטות הבקעת החומה: 1) טיפוס

⁹ ראוי לציין שדיונונו הוא בהיבט המודיעיני של הפרק ולא בהיבט הדתי, לפיכך איננו מביאים בחשבון שהכישלון נבע מחטא עכן.

בסולמות; 2) חפירה תחת יסודות החומה; 3) גניחה באיל מצור; 4) מצור והרעבת התושבים; 5) תחבולות.¹⁰

כיוון שבני ישראל חסרו אמצעים טכניים להריסת החומות הכבועיות האדירות, הם נאלצו להסתייע בתחבולות. כך עשו בכיבוש העי, וכך בכיבוש בית אל. ההיגד "יתיר בית יוסף בבית אל" מלמד שחיפשו ותררו באיזו דרך יוכלו לכבוש את העיר, והתושב שנעזרו בו הגיע אליהם במפתיע. שיטת ריגול אקראית, מזדמנת, מצויה גם בשמ"א ל יג-טז. דוד רודף אחרי העמלקים שלקחו בשבי את משפחות אנשי גדודו שישבו בצקלג. הגדוד פוגש באקראי בנער מצרי, עבד לאיש עמלקי, והנער מגלה להם תמורת אוכל לאן נס הגדוד העמלקי.

גדעון והמדיינים

ריגול שנועד לבדוק את מוראל הלוחמים בצבא האויב הוא מעשהו של גדעון במדין. לאחר מבחן חייליו בנחל חרוד, אמר לו ה' כך: "קום רד במחנה כי נתתו בידך [...] ושמעת מה ידברו ואחר תחזקנה ידך וירדת במחנה" (שופ' ז ט-יא). כתב המינני כולל הוראה לפעילות מודיעינית: "ושמעת מה ידברו". כלומר, עליהם לבדוק את מוראל הלוחמים של צבא מדין, וכאשר ידע מה הם מדברים, תחזקנה ידיו. ואכן כך היה. כאשר ירד גדעון למחנה מדין ושמע איש מספר לרעהו את חלומו: "והגה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה מדין, ויבא עד האהל ויכהו, ויפל ויהפכהו למעלה ונפל האהל" (שם שם יג). ופתרונו של השומע: "אין זאת בלתי אם הרב גדעון בן יואש איש ישראל, נתן האלקים בידו את מדין ואת כל המחנה" (יד). אכן כאשר גדעון שומע את החלום ואת שכרו, הוא מתעורר ומתכנן את הקרב, בידעו שמצב רוחם של הלוחמים ירוד, והם אחוזי פחד.

נשי שמשון

סוג אחר של ריגול אנו מוצאים בפרשת שמשון, שבה הפלשתים משתמשים בנשים כדי להשיג מידע אודות שמשון. ברור שסוג ריגול כזה זר ליהדות וזר למקרא, אולם שלא כמו בכל תיאורי הריגול במקרא, שבהם מדובר על מרגלים מהצד הישראלי, בפרשת שמשון הריגול הוא פעולה פלשתית. כחתונתו עם האישה הפלשתית הראשונה, שמשון חד לפלשתים חידה. משלא עמדו על פתרונה, הם נוקטים דרך משלהם: "ויאמרו לאשת שמשון פתני את אישך ויגד לנו את החידה, פן נשרף אותך ואת בית אביך באש, הלירשנו קראתם לנו הלא" (שופ' יד טו). וכך בערוכ ימיו מבקשים הפלשתים מדלילה לפתות את שמשון: "ויאמרו לה פתני אותו וראי במה כוחו גדול וכמה נוכל לו ואסתרנהו לענותו, ואנחנו נתן לך איש אלף ומאה כסף" (שם טז ה). בשני המקרים מושגת אינפורמציה מהאויב באמצעות פיתוי אישה. במקרה הראשון מאיימים על האישה בהריגה אם לא תציית, ובמקרה השני משחזרים אותה בתשלום כספי. ההבדל בין שני המקרים נעוץ בנסיבותיהם של המקרים. במקרה הראשון הם מאיימים ברצח כיוון שחשו מרומים, שהרי באו להגיגת חתונה, ויצאו ממנה נפסדים. אולם במקרה השני דלילה אינה חייבת להם דבר, ולכן מציעים לה פיתוי כספי. מכאן שגם לרשעי עולם יש אמות מידה מוסריות משלהם. יצוין שאף כי מדובר בריגול במסגרת אישית, לפחות במקרה השני הריגול הוא ריגול מלחמתי, ופעולתה של דלילה היא פעולה מודיעינית נגד אויב. עוד ראוי לציין שפעילות אישה נגד האויב היא

¹⁰ י' דיין, 'דרכי המלחמה' (ראה הערה 2), עמ' 175.

תופעה מקובלת בכל הדורות, ויעידו יעל, יהודית ואסתר. מקרה דלילה שונה מהאחרים בכך שמדובר בו בפעולה מודיעינית מובהקת.

עצת אחיתפל

בפרשת בריחת דוד מאבשלום, הבן המורד, אנו מוצאים שימוש בריגול באמצעות 'יועץ' המושתל במפקדת האויב, במגמה להשפיע על תכניותיו. בין המצטרפים למרד אבשלום נגד דוד היה גם אחיתפל (שם"ב טו לא), ועליו נאמר שעצתו בימים ההם נחשבה "כאשר ישאל איש בדבר אלקים" (שם טז כג). חושי הארכי מצטרף אל דוד. דוד החושש שמא אחיתפל ייעץ לאבשלום עצה טובה כיצד למגר את דוד, שולח את חושי הארכי להצטרף לאבשלום, ולהפר את עצת אחיתפל (שם טז לד). אבשלום, הרואה את חושי הארכי מצטרף אליו, מלגלג "למה לא הלכת את רעך" (טז יז). חושי מעמיד פנים ומשיב לו שהוא מצטרף אל זה שבחר בו ה' והעם (שם יח). אבשלום מבקש עצה מאחיתפל, היועץ לו לבוא אל פילגשי אביו שנותרו בבית, ובכך יבין העם שהוא המלך החוקי. עוד יועץ אחיתפל לא להמתין אלא לתקוף מיד את דוד העיף, והדבר מתקבל על דעת אבשלום (יז א-ד). למרות זאת אבשלום מבקש לשמוע דעה נוספת, ומזמין אליו את חושי הארכי. חושי דוחה את רעיונו של אחיתפל לתקוף מיד, בטענה שדוד ואנשיו הם גיבורים ומר נפש ולכן אין טעם לתקוף מיד. יש לאסוף את כל ישראל "מזן ועד באר שבע כחול אשר על הים לרוב" (יז יא) ואז לתקוף. עצה זו ישרה בעיני אבשלום יותר מעצת אחיתפל. המקרה שלפנינו מציג ריגול באמצעות גיס חמישי הנשתל בשורות האויב, ומיועד לשבש מבנים את תכניות האויב.

מתוך מגוון הדוגמאות מצטיירת תמונת מצב של השימוש בריגול ובמודיעין בתקופת המקרא. תקופת המקרא מכירה שימוש במרגלים המוסרים לאויב אינפורמציה כוזבת במטרה לשבש את מהלכיו, כדוגמת מלחמות החתים במצרים במגידו ובקדש, וכן שימוש במרגלים לצורך איסוף מידע אסטרטגי על מצב העם וכלכלתו, כמו מרגלי משה, או שליחת מרגלים לצורך איסוף מידע טקטי, כמו מרגלי יהושע שנשלחו ליריחו ולעי. במקרא מכירים ריגול לשם עמידה על מצב המוראל של הלוחמים בצבא האויב, כדרך פעילותו המודיעינית של גדעון, ואף השימוש בסחיטת ידיעות באמצעות נשים איננו זר בתקופה זו. כך גם מוכרת פעילות מרגלים המוחדרים למפקדת האויב ומשפיעים על תכניותיו מבפנים. המקרא איננו ספר היסטוריה ותורת לחימה, אבל אפשר לדלות ממנו אינפורמציה היסטורית וצבאית, השזורת בין המקראות. העיון בסוגיה זו מלמדנו פרק בהיסטוריה אנושית. הבא להתחקות אחר התפתחות רוח האדם במרוצת הדורות מגלה כי הגם שהשיטות והכלים השתכללו במשך הזמן, רוח האדם נותרה כשהייתה, והרעיונות הבסיסיים שעמדו ביסוד פעילות המודיעין בעת העתיקה, לא נשתנו, ועודם תקפים וקיימים.

בנוסף ללקח ההיסטורי, דומה כי פרשיות הריגול במקרא נושאות עמן גם לקח חינוכי דתי. המלחמות לכיבוש הארץ בראשותם של משה ויהושע, והמלחמות להצלת ישראל, מסוג מלחמות השופטים, נחשבות מלחמות מצווה,¹¹ שחייב אדם להילחם בהן במסירות נפש.¹² ולמרות כל זאת, במלחמות, כמו בתחומים אחרים, אין סומכים על הגם,¹³ וחייב אדם לעשות כל מה שלאל ידו כדי שהדרך תצלח. הפעילות המודיעינית, כמו שאר פעולות המלחמה, היא מעשה השתדלות. עובדה היא שבמלחמות העי

¹¹ משנה סוטה ז ז; וראה ברטנורא שם.

¹² הלכות מלכים ז טו.

¹³ פסחים סד ע"ב.

ה' עצמו מורה ליהושע להציב מארב (יהו' ח ב), כלומר מורה לו תכסיסי מלחמה, ובמלחמת גדעון ה' מורה לגדעון לפעול בפעילות מודיעינית כדי להתחזק. ללמדך, האדם צריך להכין להקב"ה כלים כדי שהנס יוצק לתוכם.